

PŘEDMLUVA

Dějiny, především jejich temné stránky, nás učí: nedopouštějme se chyb minulosti. Papež František v poslední době tuto výzvu mnohokrát opakoval, a podtrhl tak hodnotu vzpomínek, které vytvářejí rámec života každého člověka. Jistě, dějiny studujeme tak, že si o nich čteme knihy, ale také tím, že posloucháme živé vyprávění lidí, kteří prožili nezapomenutelné chvíle, v dobrém i zlém; lidí, kteří prožili dlouhý život; lidí, kteří se během svého žití mnohokrát setkali s Pánem a mohou dosvědčit, co viděli na vlastní oči.

V knize Exodus, v kapitole 10, verš 2, Bůh vyzval Mojžíše, aby před faraonem učinil zázračná znamení: „Abys mohl vypravovat...“ Cílem určité bylo egyptského krále překvapit a přesvědčit, ale i pěstovat paměť svého lidu tím, že mu předá svou znalost Boha, a věřící ji budou sdílet ve vyprávění o svém životě.

A tak vypravěč svým příběhem dělá službu tomu, kdo touží po vědě. Vyprávěním toho, co se stalo, pomůže ostatním lépe pochopit, co přijde. Může varovat především nejmladší před tím, co by je mohlo čekat na jejich cestě životem.

Ne náhodou v poselství ke Světovému dni sociálních komunikací v roce 2020 papež zdůraznil, že člověk je bytost vyprávějící, že „od dětství toužíme po příbězích, tak jako toužíme po jídle. Ať už mají podobu pohádky, románu, filmu, písně, zprávy... příběhy ovlivňují náš život, i když si to neuvědomujeme.“

Kniha, kterou držíte v rukou, se zrodila právě se záměrem vyprávět dějiny prostřednictvím jednoho životního příběhu, nejdůležitější události dvacátého a prvních desetiletí dvacátého prvního století hlasem zvláštního svědka, papeže Františka, který velmi ochotně přijal návrh projít vlastní život prostřednictvím dějů, které poznamenaly lidstvo.

Kniha *Život* spatřila světlo světa na základě řady rozhovorů mezi papežem, jemuž náleží velké a srdečné poděkování za důvěru, kterou ve mně vložil, a mnou jako jejich sepišvatelem. Rozhovorů, během nichž František otevřel srdce, odhalil své vzpomínky a vyjádřil poselství k základním tématům, jako je víra, rodina, chudoba, mezináboženský dialog, sport, vědecký pokrok, mír a mnohé

další. Od propuknutí druhé světové války v roce 1939, kdy budoucímu pontifikovi byly téměř tři roky, až do dnešní doby Jorge Mario Bergoglio bere čtenářky a čtenáře za ruku a doprovází je na dlouhé, neobyčejné cestě desetiletími, aby prošel nejvýznamnější etapy naší doby. Kde byl mladý Jorge v roce 1969, když celý svět sledoval zprávy o přistání na Měsíci? Co dělal kardinál Bergoglio, když v roce 2001 Spojené státy americké prodělávaly útok teroristů?

Jsou to paměti pastýře, který vypráví o letech ohavného nacistického vyvražďování Židů, o svržení atomové bomby na Hirošimu a Nagasaki, o Videlově převratu v Argentině, o pádu Berlínské zdi, velké ekonomické recesi, o demisi papeže Benedikta XVI. O událostech, které se prolínají s životem papeže callejera – „papeže ulice“, jenž výjimečně otevírá pokladnici svých vzpomínek a se svou typickou upřímností mluví o chvílích, které změnily celý svět i jeho život. Slova papeže a jeho vzpomínky střídá projev vypravěče, jenž v každé kapitole prostřednictvím určitých detailů rekonstruuje některé momenty běžného života budoucího papeže Františka a vsazuje jeho slova do kontextu doby.

„Náš život je ta nejcennější kniha, která nám byla dána,“ řekl papež během celé řady katechezí

konaných v roce 2022 a věnovaných tématu rozlišování, „je to kniha, kterou bohužel mnozí nečtou, nebo tak činí příliš pozdě, až před smrtí. A přitom právě v té knize je to, co marně hledáme jinde. [...] Můžeme se ptát: vyprávěl jsem někdy někomu o svém životě? [...] Vyprávět svůj životní příběh je jedna z nejkrásnějších a nejintimnějších forem komunikace. Umožňuje nám objevovat věci neznámé, malé a jednoduché, ale, jak praví evangelium, právě z malých věcí se rodí věci velké.“

A tak když budeme opět listovat stránkami té vzácné knihy, kterou je život, papež František nás povede po stezce plné emocí, radostí a bolestí, tím oknem do minulosti, které nám umožní lépe porozumět naší současnosti. Až na poslední kapitulu, příběh, který musí být teprve sepsán.

Fabio Marchese Ragona

I

**ZAČÁTEK
DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY**

Rozhlas vysílá jako každé ráno relaci s nejnovějšími zprávami. Mario Bergoglio si ho obvykle zapíná před odchodem do práce, když v malé kuchyňce připravuje kávu. Podlaha je ještě trochu mokrá, jeho manželka Regina už ji přetřela hadrem, aby využila chvilku klidu. Vůně a chuť toho tmavého a voňavého nápoje Mariovi připomene Itálii a dětství v Portacomaro nedaleko Asti, podobně jako Swannovi Marcela Prousta ve Swannově lásce, který si namočil madlenku do čaje a vzpomínal na své dětství u tety Léonie. Tu nostalgickou a niternou vzpomínku ale naruší pláč malého Oscara, jeho druhého syna, který nenechá v klidu nikoho ze sousedů.

Pozadí rozhlasových zpráv v sedm hodin tvoří hlavně politika. Je tu nové prohlášení prezidenta Roberta Ortize, týkající se Zvláštního výboru pro vyhledávání protiargentinských činností, který bude v té době vytvořen s cílem denacifikovat zemi, zatímco dnes se očekávají nové nepokoje dělnického hnutí, organizovaného Všeobecnou konfederací práce. V tom září roku 1939 v hlavních argentinských městech lidé prožívají protichůdné pocity: třetí říši se podařilo proniknout do některých skupin společnosti, a dokonce některé rozhlasové stanice občas přenášejí zprávy oslavující velikost Německa Adolfa Hitlera.

Poté co rychle vypil kávu před odchodem z malovaného domku, jeho rodinného hnízda postaveného

jako číslo 531 v ulici Membrillar ve čtvrti Flores, Mario políbí na rozloučenou svou Reginu, která mezitím už vzala do náruče malíčkého, rok a osm měsíců starého syna, aby ho utišila. Téměř tříletý Jorge, druhé dítě mladé dvojice, je naopak připraven k odchodu. Za chvíli dorazí babička Rosa, Mariova maminka, která bydlí pár metrů odtud, a odvede si ho k sobě domů, kde dítě stráví celý den. Už je to každodenní zvyk. Způsob, jak pomoci a podpořit snachu, zaneprázdněnou spoustou domácích prací a pečující především o Oscara.

Maria poté, co dal pusu i dětem a stojí s manželkou u dveří ve vzácné chvíli ticha, nečekaně zasáhne zpráva z rozhlasového vysílání, sdělená v aktuálních zahraničních událostech. Britský předseda vlády Chamberlain oznamuje, že jeho národ je ve válce proti nacistickému Německu. Jeho ultimátum, které předložil před několika hodinami a které následovalo po invazi a bombardování Polska wehrmachtem, nebylo vyslyšeno.

Je to začátek druhé světové války. To si však lidé, především v Jižní Americe, ještě tolik neuvědomují. Italsko-argentinský pár ale tato zpráva, jako každá jiná vysílaná téměř v závěru přenosu před hudební vložkou, nečekaně zaskočila. Jejich první myšlenky okamžitě letí k bratrancům, sestřenicím a dalším příbuzným žijícím v Evropě a přepadnou je vzpomín-

ky na strašlivé příběhy z první světové války, které mnohokrát slyšeli od Mariova otce Giovanniho, jenž bojoval na frontě. Avšak ty chvíle plné smutku a obav zmizí velmi rychle. Někdo dvakrát důrazně zaklepe na dveře. Přišla babička Rosa a ten hlučný vpád konečně, ke všeobecné radosti, utišil i Oscara. Jorge, když spatří babičku, běží jí naproti, aby ho vzala do náruče.

Ta velká žena! Měl jsem ji moc rád. Babička z otcovy strany hrála zásadní roli v mém růstu a formování. Bydlela ani ne padesát metrů od nás a trávil jsem s ní celé dny. Hrála si se mnou, zpívala mi písničky z dob svého mládí, často jsem ji slyšel, jak s dědečkem mluví piemontským nářečím, a tak jsem měl tu vzácnou příležitost poznávat a naučit se jazyk jejich vzpomínek. Jindy mě brala k sousedkám, dlouho si povídaly a pily maté, nebo mě vodila na různé pochůzky. Večer jsem musel odříkat modlitby a pak mě vrátila zpátky k mamince a tatínkovi. Právě ona mi předala první křesťanské poselství a naučila mě modlit se a mluvit o té velké postavě, kterou jsem do té doby neznal: o Ježíši.

Ne náhodou byla právě babička Rosa mou kmotrou při křtu, spolu s dědečkem Franceskem z matčiny strany. U slavnosti mého prvního svatého přijímání byl don Enrico Pozzoli, skvělý salesiánský misionář, který pocházel z provincie Lodi

v Lombardii a kterého poznal dědeček Giovanni v Turíně. To on oddal mé rodiče. Tatínek a maminka se poznali v salesiánské oratoři v Argentině a od té doby byl don Enrico pro naši rodinu a pro mé kněžské povolání vždy základní postavou.

V době, kterou jsem strávil s babičkou, mi byly téměř tři roky. Byl jsem opravdu ještě hodně malý, proto není snadné znovu prožít ty dny roku 1939, v nichž lidská špatnost zavinila vypuknutí druhé světové války. Mé vzpomínky jsou jen takové záblesky zachycující chvíle našeho každodenního života. Rádio tvořilo v domě trvalé zázemí. Tatínek ho hned ráno zapnul a spolu s maminkou poslouchali státní rozhlasovou stanici, která se tehdy jmenovala Estación de Radiodifusión del Estado (LRA1). Pak to bylo ještě Radio Belgrano, Radio Rivadavia a všechna každý den podávala zprávy o konfliktu. Maminka si je naladila i v sobotu odpoledne po druhé hodině, kdy nám pouštěla operu. Vzpomínám si, že než ji pustila, trochu nám přiblížila její obsah nebo upozornila na krásnou árii či klíčový moment děje, a tím se snažila upoutat naši pozornost. Musím přiznat, že jsme ji často neudrželi, byli jsme ještě tak malí! Například během Verdiho *Othella* maminka říkala: „Dávejte pozor, teď zabije Desdemonu na loži!“ A tak jsme ztichli, protože jsme byli zvědaví, co se bude dít a co uslyšíme.

Když se vrátím k válce, v našich končinách jsme tu temnou atmosféru moc nevnímali, protože jsme byli daleko od zbytku světa, kde se hrálo o osudy lidstva. Ale mohu říci, že na rozdíl od mnoha dalších Argentinců jsem se s druhou světovou válkou setkal, protože doma se o ní mluvilo. Z Itálie přicházely, i když se zhruba měsíčním zpožděním, *otevřené* dopisy od našich příbuzných, v nichž nám líčili, co se právě děje. To oni nám dodali první zprávy o válce v Evropě. Používám slovo *otevřené*, protože poštu kontrolovaly vojenské úřady. Dopisy otevřely, přečetly, znovu zalepily a na obálku daly razítko CENZURA. Pamatuji si, že maminka, tatínek a babička četli tyto dopisy nahlas, a proto mi ta vyprávění zůstala v paměti. V jednom z těch dopisů nám například sdělili, že ráno některé ženy ze vsi, které znali, šly do Bricco Marmorito, místa nedaleko nádraží Portacomaro, aby zjistily, jestli tam přijíždějí vojenské inspekce. Jejich manželé totiž neodešli do války, zůstali v Bricco a pracovali, což bylo samozřejmě zakázané. Pokud si ženy oblékly na sebe něco červeného, muži museli utéct a schovat se. Bílé oblečení naopak znamenalo, že v okolí nejsou hlídky a muži mohou pokračovat v práci.

Ale to je pouze jeden příklad pro představu o tom, jak jsme v těch letech žili. Tolik smrti

všude! Tolik zkázy! Tolik mladých mužů poslaných zemřít na frontu! A i když se to stalo před víc než osmdesáti lety, nesmíme nikdy zapomenout na ty chvíle, které obrátily naruby život tolika nevinných rodin. Válka stravuje zevnitř, to je vidět v očích těch nejmenších, kteří už nemají v srdci radost, ale jen strach a slzy. Na ty malé chlapce a děvčátka musíme myslet! Musíme myslet na ty, kteří nikdy nepoznali vůni míru; na ty, kteří se narodili už v době války a budou s tímto traumatem žít, ponesou si je v sobě po celý zbytek života. A co pro ně můžeme udělat my? Tuhle otázku bychom si měli klást a ptát se, jaká je cesta k míru; cesta, která těm maličkým zajistí budoucnost.

Já, který jsem byl v době druhé světové války už na světě a byl jsem dítě jako oni, jsem měl to štěstí, že do Argentiny tato tragédie nedorazila. Došlo tam jen k několika námořním bitvám. Jedna z mála věcí, které si pamatuji i proto, že jsem byl trochu větší a moji rodiče mi o tom vyprávěli, je epizoda, která se udála přesně v den mých třetích narozenin. Bylo 17. prosince 1939 a v rádiu mluvili o německé válečné lodi *Admiral Graf Spee*, kterou nedaleko ústí Rio de la Plata obklíčily a vážně poškodily anglické lodě. Navzdory Hitlerovu rozkazu pokračovat v boji se velitel Langsdorff spolu se svými důstojníky rozhodl potopit

loď a přesunout se s posádkou na lodích mířících do Buenos Aires. Prakticky se vzdal. Několik dní poté tento velitel spáchal sebevraždu, zahalený do vlajky německého námořnictva z doby první světové války. Ostatní muži byli internováni v zemi a posláni do provincie Córdoba nebo Santa Fe. Poznal jsem syna jednoho z těchto vojáků, byl to skvělý člověk, který se pak v Argentině oženil a založil rodinu.

Zkrátka takhle jsem se dozvěděl o tragédii druhé světové války a pak, několik let poté, když mi bylo asi deset, jsem se s ní setkal i díky filmům. Rodiče nás vodili do kina v místě bydliště na poválečné filmy. Viděl jsem je všechny. Zvláště vzpomínám na *Řím, otevřené město* Roberta Rosselliniho s Annou Magnaniovou a Aldem Fabrizim, to bylo mistrovské dílo. Ale také na film *Paisà* nebo *Německo v roce nula*, případně na *Děti se na nás dívají* Vittoria De Sicy z roku 1943. Tyhle filmy utvářely naše vědomí a pomáhaly nám pochopit ničivé důsledky konfliktu.

Naopak něco úplně jiného je *Silnice* Federika Felliniho, film, který jsem měl zřejmě úplně nejraději a viděl jsem ho, když už jsem byl trochu větší. Nemá s válkou vůbec nic společného, ale rád jej tu připomínám, protože v něm režisér dokázal zaměřit pozornost na ty poslední z posledních, jako

byla Gelsomina, a vyzval diváka, aby si uchoval ono drahocenné vidění skutečnosti.

Když se vrátím k válečnému šílenství, jehož jediným cílem je destrukce, musím myslet na ambice, touhu po moci a chamtivost toho, kdo konflikty vyvolává. Není za tím jen ideologie, to je falešné ospravedlnění, zkreslené vysvětlení, protože v těch chvílích už se na nikoho nehledí, nehledí se na staré lidi, děti, maminky, táty. Především, druhá světová válka byla ještě mnohem krutější než první, v níž na Piavě bojoval i můj dědeček Giovanni Bergoglio. A právě on, když jsem byl u babičky a dědečka, vyprávěl mnoho skutečně bolestných příběhů. Tolik mrtvých, tolik zničených domů, dokonce i kostelů. Taková tragédie! A říkal také, že na frontě se spolubojovníky zpívali:

Generál Cadorna napsal královně:

„Jestli chceš vidět Terst, pošlu ti ho na pohledu.“

Bum, bum, bum,

za dunění děl...

Ale o druhé světové válce mi jako dítěti vyprávěla i spousta přistěhovalců, kteří utekli ze svých zemí napadených nacisty a přišli do Buenos Aires. Ale k tomu se brzy dostaneme.

Jorge ještě nerozumí dramatu světového konfliktu, vždyť mu jsou teprve tři roky. Ve své nevinnosti nechápe utrpení tolika rodin donucených k útěku, aby si zachránily život. Avšak tím, že tráví celé dny s prarodiči a slyší jejich hovory v piemontském nářečí, postupně si uvědomuje, že i oni, i když z jiných důvodů, přišli z daleka. Z Itálie, kde ještě žije část rodiny a posílá odtud bratrancům a sestřenicím zprávy o probíhající válce. Giovanni s manželkou Rosou a synem Mariem – ona byla švadlena a jedna z aktivistek Katolické akce; jemu bylo kolem dvaceti, vystudoval ekonomickou školu a pracoval v Asti ve filiálce Italské banky – se koncem dvacátých let, po těžkém období materiálních potíží rozhodl připojit ke třem z šesti bratrů, kteří emigrovali do Argentiny, do provincie Entre Ríos. Tady Bergoglioovi vytvořili velké jmění díky svému podniku na výrobu podlah v Paranà. Sen o novém životě v Novém světě se však brzy rozplynul. V roce 1932 byl podnik v důsledku hospodářské recese vyvolané velkou krizí v roce 1929 nucen zavřít. Giovanni a Rosa spolu s mladým synem Mariem, který se mezitím stal účetním v rodinném podniku, byli nuceni přestěhovat se do Buenos Aires a začít znovu. Díky malé půjčce dvou tisíc pesos koupili sklad v lidové čtvrti ve Flores, kde se jim konečně podařilo zapustit kořeny.

Malý Jorge neustále prosí babičku Rosu, aby mu vyprávěla o dlouhé cestě v zaoceánské lodi, která

vyjela z Janova a dorazila do přístavu v Buenos Aires 15. února 1929 po dvoutýdenní plavbě. A ona, vyzbrojena trpělivostí, posadí se před domovní dveře a popisuje svůj příjezd do hlavního města Argentiny, nevhodně oblečená do horka jižního léta: v kabátě s límcem z liščí kožešiny, do jehož podšívky zašila rodinné úspory.

Avšak v září toho roku 1939, kdy se Rosa dozví o propuknutí druhé světové války, musí myslet na všechny své příbuzné Vassalovi, kteří stále žijí v Ligurii v Itálii. Stejně jako Giovanni, jenž se ve svém obchodě nejružnějším způsobem snaží navázat kontakt se svými drahými, kteří zůstali v Portacomaro, právě když v rádiu oznámí, že i Francie vyhlásila válku Německu a potvrdila svou alianci se Spojeným královstvím. Jakkoli je Itálie neutrální – vstup do války po Hitlerově boku oznámí Benito Mussolini až v červnu roku 1940 –, svírají je úzkosti a obavy. Rosa se celý den stará o Jorgeho, ale nejbližším kamarádkám často vypráví o svém předešlém životě v Itálii, vzpomíná na příbuzné a na bezstarostné mládí. Zdá se, že v těch argentinských zdech převážila nostalgie. Vnouček se ani nehne, okouzleně poslouchá babičku, jíž je velmi oddaný.

Babička Rosa, dědeček Giovanni i můj otec byli snílci! Nebyl bych tady a nemohl vyprávět ten-

to příběh, kdyby jejich plány nezhatil neúspěšný prodej nemovitosti. Odjezd do Argentiny už byl stanoven na říjen 1927, dědeček se chystal prodat rodinné pozemky v Bricku a s těmi penězi by se všichni tři mohli v janovském přístavu nalodit na loď *Princezna Mafalda*. Byl to velký parník, který už vykonal mnoho cest přes oceán, ale během plavby do Buenos Aires kvůli zlomené vrtuli se u břehů Brazílie potopil. Byla to velká tragédie, více než tři sta mrtvých. Babička, dědeček a tatínek naštěstí na palubě nebyli. Jakkoli byly pozemky už nějaký čas nabízeny k prodeji, žádný zájemce o jejich koupi se neobjevil, a tak se bez potřebných peněz s velkou lítostí museli cesty vzdát. Čekání se protáhlo až do února 1929, kdy se nalodili na jinou loď *Giulio Cesare* a po dvoutýdenní cestě dorazili do Argentiny. Byli přijati v Hotelu pro imigranty, což bylo centrum, které přijímalo přistěhovalce, velmi podobné těm dnešním.

Zatímco můj otec nikdy nemluvil piemontským nářečím, zřejmě proto, že cítil velký stesk po domově a nevědomky si to nechtěl připustit, babička s dědečkem ho používali pravidelně. Proto mohu říct, že piemontština byla mým prvním mateřským jazykem. Myslím, že každý přesídlenec se během života ve svém nitru ocitne ve stejné situaci, jakou prožíval tatínek. A není to jednoduché.

Pověděl nám o tom Homér v *Odysseji*, ale i piemontský básník Nino Costa, kterého si velmi vážím a jenž v jednom ze svých děl vyjadřuje touhu po návratu vlastní těm, kteří to nemohou udělat. Migranti v sobě nosí obrovskou zátěž zkušeností a příběhů, které nás mohou obohatit a pomáhají nám růst. Pokud mluvíme právě o druhé světové válce, vyslechl jsem vyprávění o ní i z úst polských přistěhovalců do Argentiny. Tatínek pracoval ani ne sto metrů od domu. Byl účetním ve velké průmyslové barvírně, kam bohatí zákazníci posílali přízi a látky k barvení. Postupně začali do podniku přicházet i polští dělníci, kteří viděli válku na vlastní oči, viděli invazi nacistických vojsk a smrt svých drahých. Poznali to drama a utekli do Jižní Ameriky, poháněni snem o novém životě. Když jsem chodil za tatínkem do práce, bylo mi osm nebo devět roků, občas jsem se zastavil a poslouchal, co si vyprávějí. Ti Poláci byli skvělí, bylo jich asi deset a měli velké srdce. Jejich příběhy byly plné bolesti, protože mluvili o zničených rodinách, o přátelích, kteří byli posláni na frontu a už se nevrátili. O maminkách, které čekaly, až se vrátí jejich milé děti, ale místo toho, když jejich synové zemřeli, dostaly jen květiny.

Musím ovšem dodat, že navzdory prožitým tragédiím ti lidé neztratili schopnost se smát. Ob-

čas si nás děti vzali stranou, různě vtipkovali a naučili nás pár sprostých slov v polštině. Pamatuji si, jak mi jednou jeden z nich řekl: „Jdi támhle za tou paní a řekni jí tohle slovo...“ Já jsem pochopitelně vůbec nevěděl, co to slovo znamená, ale v polštině to pro tu paní nebyl vůbec žádný kompliment! Kromě vyprávění o druhé světové válce jsme prožili i lehčí chvíle. Ale v jejich očích byla jasně vidět ta nostalgie typická pro lidi, kteří byli nuceni opustit svůj domov. Je to rána do srdce! A kolik lidí je ještě dnes nuceno utíkat s nadějí, že najdou nový život – přesně tak jak to udělali moji prarodiče nebo ti polští přistěhovalci –, a místo toho najdou smrt v moři, nebo jsou na hranici odmítnuti. A opět je to lidská špatnost, která způsobuje tato dramata. Kamenná srdce těch, kdo se neřídí evangeliem, které po nás naopak chce, abychom otevřeli dveře tomu, kdo na ně klepe. Otevřeli srdce dokořán pro toho, kdo hledá teplý kout; pro toho, kdo hledá podanou ruku, aby mohl zvednout hlavu.

Zamysleme se nad tím, kolik Italů odešlo před válkou a po ní do Jižní Ameriky, nebo do Spojených států. Mysleme na to, že i mnoho našich příbuzných bylo migranty! I oni byli třeba v zemích, kde se vylodili, považováni za *špatné, nebezpečné lidi*. A přitom jen hledali budoucnost

pro své děti. „Kde je tvůj bratr?“ ptá se Pán Kaina v knize Genesis. Tato otázka se ozývá i dnes a my se v ní nevyznáme. Nevěnujeme pozornost tomu, co Bůh stvořil, a nejsme už schopni starat se jeden o druhého. A když tato dezorientace zaplaví svět, nastanou tragické události, o nichž pak často čteme v novinách. Chci stále znovu říkat a chci křičet: prosím vás, přijměme naše bratry a sestry, kteří klepou na dveře. Pokud budou řádně začlenění do naší společnosti, budeme s nimi, budeme je chránit, mohou být pro nás velkým přínosem. Tak jako ti polští přistěhovalci, kteří utekli před druhou světovou válkou a já je poznal jako dítě, i dnešní migranti jsou lidé hledající pouze lepší místo k životu, namísto toho naopak častokrát najdou smrt. Tito bratři a sestry, kteří touží po klidu a míru, bohužel příliš často nejsou vítáni, nenajdou solidaritu, ale jen prst namířený proti nim. Je to předsudek, který kazí duši, a zloba, jež zabíjí. A tato cesta nikam nevede, je to zvrhlost. Nesmíme zapomenout na to, co se stalo našim židovským sestrám a bratřím. A i v tomto případě mám mnoho vzpomínek.